

նաւանդ որ վրացական եւ հայկական արքունիքն արդէն խնամիական կապերով կապուած էին: Վրացիք պատգամաւորներ են ուղարկուած Հայոց թագաւորին, որոնք ասում են. «Մեր թագաւորը ուրացաւ մեր հայրերի կրօնը, լքեց Վրաստանի պաշտպան աստուածներին: Նա ուրացաւ իր մօր (վրացի) հաւատքն եւ ներմուծեց իր հօր (պարսիկ) դաւանութիւնը: Նա անարժան է մեր վրաց թագաւորելու. տուր մեզ քու որդուն, Արշակին, որ ամուսնացած է մեր փառնաւազեան տոհմի արքայազատեր հետ: Օգնութեան զօրք ուղարկիր մեզ եւ մենք կը վռնանք փառանջութիւն. նրա տեղ քու որդին կը թագաւորէ մեր վրաց, որով մեր իշխանուհին էլ մեր թագուհին կը դառնայ»: Հայոց թագաւորը կասկածում է վրացիների անկեղծութեան վրայ եւ այսպէս է պատասխանում. «Եթէ դուք իրօք առանց յետին մտքերի ուզում էք, որ իմ որդին Վրաստանի վրաց թագաւորէ, դուք, էրիսթաւներդ պատանդ տուէք. այն ժամանակ ես էլ իմ որդուն հայ բանակով կ'ուղարկեմ. Ձեզ էլ պարզեւնէր կը շնորհեմ»: Պատգամաւորները վերադառնում են այս պատասխանով: էրիսթաւներն անկեղծ էին եւ անմիջապէս պահանջուած պատանդներն ուղարկում են Հայաստան: Այն ժամանակ Արտաշէս էլ իր բանակի զլուին անցած դիմում է Վրաստան, փառանջութիւն դահլէն կէց անելու եւ իր որդի Արշակին բազմեցնելու: Բայց պարսիկն առանց կռուի չի զիջում իր գահը. նա օգնութեան է կանչում մերձակայ պարսիկ զօրքը եւ իրեն հաւատարիմ մնացած վրացիների հետ պատրաստում է դիմադրել: էրիսթաւներն էլ իրենց կուսակիցներով ընդ առաջ են գնում Հայոց՝ մինչեւ Տաշիր եւ այնտեղ կազմուած է հայ-վրացական միացեալ բանակը: Տեղի է ունենում կատաղի պատերազմ: Փառանջում աստիկ պարտութիւն է կրում եւ ինքն էլ սպանւում է: Այս յաղթութիւնից յետոյ Արտաշէսի որդին Արշակ բազմում է Վրաստանի գահի վրայ: Ջուանչէր նրան նաեւ Արքակ է կոչում:

Վրաց Տարեգիրքը շատ դո՛հ է նոր հայ թագաւորից: Արշակ մաքրում է երկիրը պարսիկներից. նոր բերգեր է կառուցանում, միացնում է երկրի բաժանեալ մասերը եւ խաղաղութիւն մտցնում: Եւ այսպէս, ասում է Ջուանչէր «աջողեցաւ թագաւորութիւն նորա»: Արշակ թագաւորել է 12 տարի (93—81): Պարսիկներն, որոնք չէին մոռացել իրենց

կրած պարտութիւնը եւ սպասում էին նրա մահուան, հետեւեալ տարին, մտնում են Վրաստան, աւերում են զեղերն ու դաշտերը, բայց չեն կարողանում Արշակի կանգնած բերդերն եւ ամրոցներն առնել եւ ստիպւում են ետ քաշուիլ:

Արշակին յաջորդում է իր որդին Արտակ. սրա ժամանակ է, որ Հռոմայեցիք մտնում են Վրաստան, ինչպէս պիտի տեսնենք յետագայ Գլխում մանրամասնօրէն:

Արտակից յետոյ նստում է նրա որդին Բարթոմ Ա. (ըստ Ջուանչէրի Բարտոն), որի բառալին գործն է լինում իր մայրաքաղաքը Մծխէթան ամրացնել: Ետևում սկսում է նոր ներքին պատերազմ: Փառանջումի որդին, Միրվան կամ Մրուան, որ մեծացել էր Պարսկաստանում եւ դարձել էր «արի ռազմիկ», իր հօր գահին տիրանալու ձգտումով, պարսկական զօրքի զլուի անցած դալիս է Վրաստան եւ աշխատում է նախ էրիսթաւներին իր կողմը դրուել: Քաջ տեղեակ լինելով թէ ինչու՞ Վրացիք դժգոհ էին փառանջութիւն եւ Հայոց արքայորդուն էին հրաւիրել, նա հետեւեալ յանկուցիչ լեզուն է գործածում, ըստ Ք. Յ. ի «Իմ հայրս իրաւամբ է սպանուած, քանի որ ձեր նախնեաց կրօնին դաւաճանել է. կրօնադիտութեան համար նոյն իսկ հայրերն սպանում են իրենց որդիներին, եղբայրներն իրենց եղբօր, այսպիսի սպանութիւնները համար վրիժառութիւն չի լինում: Ես թէեւ Պարսկաստանում եմ մեծացել, բայց ձեր հայրերի կրօնն եմ դաւանում, ուստի իրբեւ փառնաւազի սերունդ, իմ ժառանգութիւնն եմ պահանջում: Դուք էլ ինձանից պատիւներ եւ բարիք կը ստանաք»:

Վրաց էրիսթաւներն, որոնք բնաւորութեան եւ վարմունքի կողմից շատ նման են հայ նախարարներին, երկու մասի են բաժանուած. ոմանք Միրվանի կողմն են անցնում, ոմանք Բարտոնի (կամ Բարթոմի): Այս վերջինը չի համաձայնում կամովին իր գահը զիջել եւ իր կուսակիցներից ու մերձակայ դաւանների հայ բնակիչներից բանակ կազմելով ընդ առաջ է գնում իր հակառակորդին, Միրվան ուժեղ պարսկական բանակի զլուի անցած, պատերազմ է մղում Բարթոմի դէմ եւ ինչպէս Տարեգիրքն է ասում, «իւր ձեռքով հայ եւ վրացի 13 հսկայ է սպանում»: Միրվան յաղթող է հանդիսանում, իսկ Բարթոմ մնում է պատերազմի դաշտում: Այս կերպով Միրվան նստում է Վրաստանի գահի վրայ եւ իր նախորդի այրու հետ ամուսնանալով զրաւում է իր կողմը նաեւ նրա կուսակիցներին: Բայց Բարթոմի աղջիկը չէ հաշուում այս նոր թագաւորի հետ: Նա, իրբեւ հայածին, ապաւինում է Հայաստան, որ ուր եւ մի որդի է ծնում Աղերկ անունով, որ մեծանում է հայ արքունիքում: Այս Աղերկը, մեծանում է հայ արքունիքում (որ աւելի ճիշդ է կամ այլ կերպ՝ Աղերկը) եւ կրթւում է Հայոց միջոցով: Արշակ Բ. որ մօր կողմից հայազն լինելով շարունակել է Արշակ անունը կրել: Արշակ եւս բունակել է Արշակ անունը կրել: Արշակ եւս ուզում կամովին իր գահը զիջել, ուստի չէ ուզում կամովին իր գահը զիջել, որ մեծացել էր Պարսկաստանում եւ դարձել էր «արի ռազմիկ», իր հօր գահին տիրանալու ձգտումով, պարսկական զօրքի զլուի անցած դալիս է Վրաստան եւ աշխատում է նախ էրիսթաւներին իր կողմը դրուել: Քաջ տեղեակ լինելով թէ ինչու՞ Վրացիք դժգոհ էին փառանջութիւն եւ Հայոց արքայորդուն էին հրաւիրել, նա հետեւեալ յանկուցիչ լեզուն է գործածում, ըստ Ք. Յ. ի «Իմ հայրս իրաւամբ է սպանուած, քանի որ ձեր նախնեաց կրօնին դաւաճանել է. կրօնադիտութեան համար նոյն իսկ հայրերն սպանում են իրենց որդիներին, եղբայրներն իրենց եղբօր, այսպիսի սպանութիւնները համար վրիժառութիւն չի լինում: Ես թէեւ Պարսկաստանում եմ մեծացել, բայց ձեր հայրերի կրօնն եմ դաւանում, ուստի իրբեւ փառնաւազի սերունդ, իմ ժառանգութիւնն եմ պահանջում: Դուք էլ ինձանից պատիւներ եւ բարիք կը ստանաք»:

տանի գահի վրայ եւ իր նախորդի այրու հետ ամուսնանալով զրաւում է իր կողմը նաեւ նրա կուսակիցներին: Բայց Բարթոմի աղջիկը չէ հաշուում այս նոր թագաւորի հետ: Նա, իրբեւ հայածին, ապաւինում է Հայաստան, որ ուր եւ մի որդի է ծնում Աղերկ անունով, որ մեծանում է հայ արքունիքում: Այս Աղերկը, մեծանում է հայ արքունիքում (որ աւելի ճիշդ է կամ այլ կերպ՝ Աղերկը) եւ կրթւում է Հայոց միջոցով: Արշակ Բ. որ մօր կողմից հայազն լինելով շարունակել է Արշակ անունը կրել: Արշակ եւս բունակել է Արշակ անունը կրել: Արշակ եւս ուզում կամովին իր գահը զիջել, ուստի չէ ուզում կամովին իր գահը զիջել, որ մեծացել էր Պարսկաստանում եւ դարձել էր «արի ռազմիկ», իր հօր գահին տիրանալու ձգտումով, պարսկական զօրքի զլուի անցած դալիս է Վրաստան եւ աշխատում է նախ էրիսթաւներին իր կողմը դրուել: Քաջ տեղեակ լինելով թէ ինչու՞ Վրացիք դժգոհ էին փառանջութիւն եւ Հայոց արքայորդուն էին հրաւիրել, նա հետեւեալ յանկուցիչ լեզուն է գործածում, ըստ Ք. Յ. ի «Իմ հայրս իրաւամբ է սպանուած, քանի որ ձեր նախնեաց կրօնին դաւաճանել է. կրօնադիտութեան համար նոյն իսկ հայրերն սպանում են իրենց որդիներին, եղբայրներն իրենց եղբօր, այսպիսի սպանութիւնները համար վրիժառութիւն չի լինում: Ես թէեւ Պարսկաստանում եմ մեծացել, բայց ձեր հայրերի կրօնն եմ դաւանում, ուստի իրբեւ փառնաւազի սերունդ, իմ ժառանգութիւնն եմ պահանջում: Դուք էլ ինձանից պատիւներ եւ բարիք կը ստանաք»:

Թէեւ այս Աղերկը կամ Աղերկը միայն մօր կողմից էր Արշակեան տոհմից, բայց որովհետեւ Հայաստան էր մեծացել եւ հայկական դաստիարակութիւն ստացել, ուստի եւ վրաց Տարեգիրքը նրան նոյնպէս Արշակեան հարստութեան պատկանող է դնում, ինչպէս եւ նրա բոլոր յաջորդներին մինչեւ Միրվան:

Հայոց եւ վրաց մէջ այս քաղաքական կապն եւս աւելի հաստատուած է երբ Աղերկ ամուսնանում է հայ իշխանուհու հետ: Աղերկ վախճանուել է 53ին (Յ. Ք.) իր թագաւորութիւնը բաժնելով իր երկու որդոյց, Բարթոմի եւ Քարթամի մէջ:

Քարթլին Յիսուրէրայի եւ հայերէն Ջուանչէրի միաձայն վկայութեամբ, թէ՛ Աղերկի եւ թէ՛ նրա այս անմիջական յաջորդների ժամանակ Վրաստանի հպատակում էր Հայաստանին: Ջուանչէր որոշ կերպով գրում է (էջ 30). «Եւ Բարտոն (Բարթոմ) եւ Քարթամ կային ի հնազանդութիւն թագաւորացն թամ կային ի հնազանդութիւն թագաւորացն Հայոց, յԱղերկայ սկսեալ. եւ աւելի՛ Արմազու (Մծխէթի) թագաւորքն օգնէին Հայոց ընդդէմ կալով թշնամեաց նոցա»:

Բարթոմին ու Քարթամին յաջորդում են նրանց որդիքը Փարսման եւ Կայոս, բաժնելով իշխանութիւնն իրենց մէջ: Փարսման իշխում է Մծխէթում իսկ Կայոս ներքին Քարթլում: Բայց նրանք մոռանում են իրենց «հնազանդութեան պարտքը», հայոց նկատմամբ, ուստի «Մեծն Երուանդ, արշաւում է

նրանց դէմ եւ ինչպէս պատմում է Ջուան-
չէր, էտո ի Վրաց զԱրտաճան, մինչեւ ցուր
գետ եւ զքաղաքն Ծօնդայ (Ջաւախքում) եւ
բնակեցոյց ի նմա մարդ զիւլախօս եւ անուա-
նեաց զնա Քաչատուն: Փարսման եւ Կայոս՝
անցոր էին զիմազերելու Հայոց եւ Տարեգրքի
ասելով այս պատճառով «ցալից եւ տխրու-
թիւնից մեռնում են», բայց նրանց յաջորդ-
ները Ազուկ եւ Ազմայէր կամենալով իրենց
վրէժը լուծել, դաշն են կապում Ալանների
հետ եւ Հայաստանի վրայ են յարձակուում:
«Յինքեանս արկանելով եւ զկէս Վրաց աշ-
խարհն, մեծաւ ամբօխիւ տարածեցան ընդ
զբաւում են Ծիրակն եւ Վանանդը մինչեւ
Բասէն: Այս միջոցին է պատահում համբա-
ւաւոր Սմբատ Բիւրատանի արչաւանքը:
Սմբատ Հայոց բանակի գլուխ անցած ոչ միայն
ետ է մղում թշնամիներին այլ եւ Կուր գետն
անցնելով մտնում է Վրաստան: Արտաշէս
(Երուանդի յաջորդը), որին Ջուանչէր Ար-
տաբան է կոչում «խաղաց ի վերայ Վրաց եւ
նստաւ ի վերայ Մցիխիցայ հինգ ամիս՝ քան-
զելով զաշխարհն, մինչեւ յողով անկեալ խըն-
դրեցին զհաշտութիւն զի ծառայեցեն նոցա
Վիրք եւ Օսք (Ալանները): Եւ լուաւ նոցա, եւ
եղ հարկս եւ դնաց ի նոցանէ թագաւորն
Հայոց»: Բայց Արտաշէս՝ Վրաստանից քաշ-
ւում է թէ չէ, Վրացիք եւ Օսքը նորից
ապստամբում են, եւ իրենց դէմ ուղարկուած
Ջարեհ Հայ արքայորդուն գերի բռնելով բան-
տարկում: Այն ժամանակ Սմբատ Բիւրա-
տան «ամենայն զօրքն Հայոց» վերստին յար-
ձակուելով մեծ ջարդ է տալիս թշնամիներին:
«Թագաւորքն Վրաց ամբացան եւ զաղթեցին
եւ խնդրեցին զհաշտութիւն, տալով ի նոսա
պատուով զօրդի թագաւորին (Ջարեհ) եւ
խոստացան ծառայութիւն սյապէս. գրքամ
գրով եւ անուամբ Հայոց քաղաքին վարել,
եւ եթէ գայ թշնամին ի վերայ ձեր, երկրքին
թագաւորքս Վրաց կեամք եւ մեռանիմք ընդ
ձեզ. եւ եթէ դուք երթայք ի պատերազմ ընդ
սյլում ազգի, տասնհազար սպառազէն ի Վրաց
զան ընդ ձեզ: Եւ հաւանեալ այսմ Հայոց՝
անդրէն զարձուցին զառեալ սահմանն Վրաց,
զԾոնդա, զԴմուխ, զՋաւախք եւ զԱրտաճան
եւ եղեն Հայք եւ Վիրք եւ Օսք ազգ մի»
(Ջուանչէր, էջ 34):

Այս բոլորը՝ անունների եւ ժամանակա-
գրական մի քանի տարբերութիւններով կայ
նաեւ Խորենացու քով: Առհասարակ Խորե-

նացին եւ Ջուանչէր շատ տեղ համաձայն են
իրար հետ երբ պատմում են Սմբատ Բիւրա-
տանի արչաւանքը Վրաց դէմ (88 Յ. Բ.) եւ
այս 113ին (Յ. Բ.) Վրաց արչաւանքը
Հայաստանի վրայ:

Վերոյիշեալ Ազուկ եւ Ազմայէր (կամ Ար-
զուկ եւ Արմազէլ)՝ թագաւորներից յետոյ,
Վրաստանում գարձեալ երկու թագաւոր ենք
զտնում, միեւնոյն ժամանակ, որոնց մէկը
կոչւում էր Համազասպ եւ նստում Արմա-
զում, իսկ միւրը՝ Դերուկ անունով, թագա-
ւորել է աւելի հիւսիս-արեւելքում: Նրանցից
յետոյ նոյնպէս երկուքն են իշխում, Փարսման
եւ Միհրդատ, որոնք իրենց քաղաքականու-
թիւնը յարմարեցնում են իրենց կանանց ազ-
գայնութեան: Փարսմանի կինը Հայ իշխա-
նուհի էր, ուստի նա Հայոց կուսակից էր.
Իսկ Միհրդատի կինը պարսկուհի, հետեւա-
բար ինքն էլ Պարսից կողմն էր յարել:

Ջուանչէր լիաշուրթն գովում է Հայոց
կուսակից Փարսմանին: «Եւ էր նա այր բարի
եւ գեղեցիկ՝ ի դէմս եւ ի հասակ, ողորմած
եւ իմաստուն, եւ քաջ պատերազմող իբրեւ
զանձարմին, եւ ամենայն Վիրք սիրէին զնա
եւ ատէին զՄիհրդատ»:

Ինչպէս եւ պէտք էր սպասել, այս քաղա-
քականութեան հետեւանքն այն է լինում, որ
Փարսման եւ Միհրդատ կուում են իրար հետ:
Փարսմանի օգնութեանն են գալիս Հայերը,
իսկ Միհրդատ ապաւինում է Պարսից: Պարս-
կական բանակը միջամտում է: Այն ժամա-
նակ Փարսման կոչ է անում իր հայ-վրացա-
կան բանակին ընդդէմ Պարսից, «Արիք հապա
առիւծքդ, որ ննջէք, մատի՛ք ի յոչխարսդ
կոչիլոճեալս ի կարկոտ...» խօսքերով, որոնք
եւեկտրականացնում են իր զօրքը: «Եւ զօրքն
Հայոց եւ Վրաց յանխնայ զնէին զամենայն
սպարսիկսն արեան փապաղիս ընդ երեսս եր-
կրին» նկարագրում է Ջուանչէր. Միհրդատ
փախչում է Պարսկաստան եւ այնտեղից նոր
զօրքով գալիս է Մծխէթ: Փարսման այս ան-
գամ էլ յաղթում է, չնորհիւ Հայոց օգնու-
թեան, վճռում է Միհրդատին եւ ապա ար-
չաւում է նոյն իսկ Պարսկաստանի վրայ, գոնէ
այդպէս է ասում Ջուանչէր: «Ուժովն Հայոց

* Մի ուրիշ տեղ էլ Ազմիեր կոչուած: Վախ-
թանդի Բ. Յ. ի մէջ կայ՝ Արմազէլ: Այս վերջին էլ-
պարզապէս մակեր է: Արմազէլ նշանակում է Ար-
մազցի: Խորենացին, այդ թուականին յիշում է Քար-
ձամ: Առհասարակ անունների եւ ժամանակագրու-
թեան կողմից մեծ խանաչփոթութիւն կայ Վրաց Տա-
րեգրքի մէջ:

աւերէր եւ բանտէր գՊարսս», գրում է նա:
Փարսմանի հակառակորդները տեսնելով որ
դէնքի ոյժով չեն կարողանում յաղթել, նեն-
գութեան են դիմում եւ նրան թունաւորում
են: Փարսմանի այս եղեռնական մահը «լա-
նոյց զտունն Վրաց ի փոքունց մինչեւ ցմե-
ծամեծս» վկայում է նոյն Ջուանչէր:

Հայկական խնամակալութիւնը Վրաս-
տանի վրայ շարունակում է Փարսմանի մա-
հից ետքն էլ: Բայց պարսկական միջամտու-
թիւնն անհետեւանք չէ մնում: Վրաստանը
բաժանում է երկու մասի, մէկը Հայկական
սաղեցութեան ենթարկուած իսկ միւրը պար-
սից: Հայերը իրենց բաժնի վրայ Հայ «գա-
ւառապետ» են դնում:

Սակայն դրութիւնը դրանով չէ վերջա-
նում: Հայոց թագաւորը Փարսմանի մա-
հուան վրէժը լուծելու նպատակով, Յոյների
հետ պայմանաւորուելով, յաջողում է յաղ-
թել Պարսից զօրքին եւ սպանել տալ թէ՛
Միհրդատին, թէ՛ պարսիկ հրամանատարին:
Այս յաղթութիւնից յետոյ Հայերը Փարսմանի
որդուն թագաւոր են դնում Վրաստանի վրայ
(129—132 Յ. Բ.). նրա մահից յետոյ ժա-
րում (132—146) մինչեւ որ Փարսմանի թոռը,
նոյնպէս Փարսման, չափահաս դառնալով
զբաւում է իր պապի աթոռը: Սա թագաւո-
րում է 36 տարի (146—182 Յ. Բ.): Նրա յա-
ջորդի՝ Համազասպի ժամանակ էլ Հայոց
խնամակալութիւնը օգտակար է հանդիսա-
նում Վրաստանին: Ալանները յարձակուում
են Վրաց վրայ. բայց Համազասպ է նրանց, այլ
օգնութեամբ ոչ միայն վճռում է նրանց, այլ
եւ անցնում է «յայնկոյս լերինն (Կովկասում)
ի վերայ Օսաց եւ գերեաց զաշխարհն ամե-
նայն եւ դարձաւ ի տուն իւր»: Այս յաղթու-
թիւնը հպարտացնում է Համազասպին, եւ նա
ուզում է Հայոց հովանաւորութիւնից դուրս
գալ: Նա «ապստամբեաց ի Հայոց, գրում է
Ջուանչէր, սպան յիւրոցն Համազասպի այս
ապաւինեցաւ ի Պարսս»: Համազասպի այս
դաւաճանութիւնը զայրացնում է Վրացիներին,
որոնց համար լաւագոյն էր իրենց վրացի
էրին, որ իր որդուն թագաւոր նստեցնէ իրենց
վրայ: Արտաշէս, Գողթան երգիչների երգած
Սաթենիկի ամուսինը, համաձայնում է եւ իր
որդու հետ անձամբ գալիս է Վրաստան:

Իշխանները «արեւմտից կողմանն հնգեքեան
եւ իշխանն Ունձրիւեայ եւ իշխանն Ծոնդայ,
կոչեցին եւ զզօրան Օսաց (Ալանների) եւ եկին
խնդութեամբ վասն վրիժուց արեանն զոր
պարտէր նոցա Համազասպ»: Սրանց դէմ Հա-
մազասպ էլ Պարսից զօրք է ժողովում. բայց
Հայ, վրացի եւ ալան բանակները միացած
յաղթում են Պարսից եւ դաւաճան Համա-
զասպն ինքն էլ սպանում է պատերազմում:

Վրաստանի վրայ թագաւոր է նստում
Արտաշէսի եւ Սաթենիկի որդին Վրոյն կամ
Ըստ Վրաց՝ Վիրոն, որով վերականգնում է
Արչախեան հարստութիւնը Մցիխէթի գահի
վրայ⁵:

Վրոյն կամ Վիրոն՝ յունական քաղաքա-
կրթութեան հետեւող լինելով յոյն կին է առ-
նում «գուստրն Լողթացուոյն, որում անուն
էր Սեփելիա», որն իր հետ բերում է Ափրո-
դիտեայ արձանն եւ կանգնում է մայրաքա-
ղաքի՝ Մցիխէթի գլխին: Այս Վիրոնը Բէվ եւս
է կոչում, որ Ըստ Ջուանչէրի նշանակում
է՝ յաղթող:

Վիրոն՝ թէեւ կուսպաշտ, բայց «թագա-
ւոր ողորմած եւ նեղելոց վրէժխնդիր» լինե-
լով արգելում է Վրաց մէջ տիրող մարդազո-
հութիւնն եւ հրամայում է արջաւ եւ ոչխար
միայն զոհել:

Վիրոն թագաւորում է 27 տարի (186—
213 Յ. Բ.): Նրան յաջորդում են դարձեալ
Արչախեան տոհմից՝

- Վիրոնի որդին Վաչէ 123—231
- Վաչէի որդին Բակուր 231—246
- Բակուրի որդին Միհրդատ 246—262

Ջուանչէր՝ յայտնի չէ ինչ պատճառով
զանց է անում յիշել վերջին երկուքին եւ ուղ-
ղակի անցնում է Միհրդատի որդի Ասփակուր
կամ Ասպարազուրին (262—265), որով վեր-
ջանում է Արչախեան հարստութիւնը Վրաս-
տանի գահի վրայ: Վրացիք փոխում են
իրենց քաղաքականութիւնն, անշուշտ տես-
նելով թէ այն դարում այլ եւս Հայաստանի
օղնութեան վրայ յոյս կարելի չէր դնել:

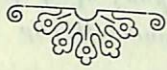
⁵ Խորենացին չէ յիշում այս Վրոյն իշխանին, իր
Պատմութեան մէջ. բայց Յայտնաւորքի մէջ այսպիսի
իշխանութիւն կայ. «Իսկ որդիք թագուհուոյն (Սա-
թենիկի)՝ Վրոյն եւ Վնոյն... ստիպէին զտուրբ Ոս-
կանքն՝ տալ նոցա (Միւրեասեանց) հրաման՝ դառնալ
սո թագուհին. եւ սոքա ասեն. Ինքեանք ընտրեցեն
զօգուտն իւրեանց: Ընդ որ բարկացեալ որդիք թագա-
ւորին, զՈսկեանքն սպանին եւ զԲահարաս ընկերօքն
իւրով թողին, երկուցեալ ի մօրէն իւրեանց, զի ազ-
գականք էին սիկնոջն Սաթենիկայ, վասն որոյ ի նոսա
խնայեցին»:

Նրանց իշխանները դիմում են պարսկական արքայից արքային, եւ խնդրում, որ նա իր որդուն թագաւոր դնէ իրենց վրայ: Պարսից արքան ընդունում է նրանց խնդիրքն եւ անձամբ Մծխէթա դարով, իր որդի Միրիանին բազմեցնում է Վրաստանի գահի վրայ, Գ. դարում (Յ. Բ.):

Այս Միրիանով է սկսում Վրաց երրորդ իտարովեան-Սասանեան հարստութիւնը:

(Շարունակելի:)

ՍՍՐՈՒԽԱՆ

Erdmessung, Grad, Meile und Stadion nach den altarmenischen Quellen.

(Ein Beitrag zur Geschichte der Erdkunde und der Kulturbeziehungen zwischen Hellenismus und Armeniertum.)

Von Hans v. Mzik (Wien).

(Schluß.)

KAPITEL IV.

Metrologisches; Resultate.

Die Erde ist in der „Weltanschau“ als Kugel aufgefaßt, wenigstens läßt sich eine Reihe von Textstellen kaum anders deuten²⁰⁴. Die Lehre von den Klimaten ist dem Verfasser bekannt, ebenso die Zonenlehre, insofern er von der verbrannten, der gemäßigten und vielleicht auch von der nördlichen erfrorenen Zone eine gewisse Vorstellung hat²⁰⁵. Verstanden aber und in ihren Konsequenzen durchgedacht scheinen diese Lehren nicht zu sein. Obgleich nämlich der Verfasser der „Weltanschau“ bei der Beschreibung der Oikumene wie der einzelnen Länder im Anschluß an Ptolemaios-Pappos vorgeht und demgemäß auch von Gebieten spricht, die nach Ptolemaios südlich des Äquators liegen, glaubt er dennoch an die Unbewohnbarkeit der verbrannten Zone. Gelegentlich vergißt

²⁰⁴ Vgl. z. B. oben Sp. 297, Z. 18 ff., und Sp. 298, Z. 8.

²⁰⁵ Vgl. „Litterae Orientales“, a. a. O., S. 15, Z. 7—14.

er auch an die Kugelgestalt der Erde²⁰⁶. Dieses Nebeneinander ganz entgegengesetzter Anschauungen, ohne daß der Schreiber sich ihrer Unvereinbarkeit überhaupt bewußt wird, entspringt natürlich vollständiger Hilflosigkeit gegenüber den Fragen der messenden Erdkunde. Doch verdient es andererseits hervorgehoben zu werden, daß der Verfasser der „Weltanschau“ es nicht für notwendig befunden hat, in eine Kontroverse bezüglich der Kugelgestalt der Erde einzutreten und daß er in den einleitenden Worten klipp und klar sagt: *Յաստուածաշունչ գիրս ոչ գտանի կատարեալ գիտութիւն աշխարհաց որպիսութեանց, վասն որոյ հարկաւորիմք ձեռնարկել յարաքրինսն*. „In der Heiligen Schrift findet sich kein abgeschlossenes Wissen von der Beschaffenheit der Länder, weshalb wir genötigt sind, uns an die heidnischen Schriftsteller (*οἱ ἕξωθεν*) zu halten²⁰⁷.“

²⁰⁶ Diese interessanten Stellen lauten (Text nach SA, S. 8, Z. 16—26):

Իսկ յաղագս երկրի ընտելելոյ մարդկան երկայնութեամբ յարեւելից յարեւմուտս, վասն բարեխառնութեան. եւ ՚ի հարաւոյ եւ ՚ի հիւսիսոյ անբնակ լինել, վասն սաստիկ ջերմոյ եւ սառնամանեաց. նոյնպէս վիճել, յաստուածային զորոյ բան առ բան պատասխանի, այսպիսի ինչ. սակ Աստուած ցՅոր, թէ «Սեւլամուտ իցես լայնութեան առ ՚ի ներքոյ երկնից, որ չափ իցէ. զի՞նչ երկիր իցէ յորում լայն ազանիցի»: Իբրեւ տարակուսեալ զնա յաղագս հարաւոյ անբնակին եւ հիւսիսոյ լերանց ձմեռնադելոցն, ընդ որով թաղեալ կարծեմ զարեգակն: Քանզի յառաջագոյն Սովիարայ Մինեցոյ ասացեալ էր, թէ «Երկայն է չափ երկրի» որպէս զգիտակ ընտելութեան մարդկան:

„Um aber in betreff der von Menschen der (ganzen) Länge nach von Westen nach Osten bewohnten Erde — wegen des gemäßigten Klimas — und des Unbewohntseins im Süden und Norden — wegen des Übermaßes an Hitze und Frost — in gleicher Weise zu argumentieren, gibt es wortwörtliche Zitate aus der Heiligen Schrift, wie z. B.: Gott sagt zu Hiob: ‚Kennst du etwa die Breite dessen, was unter dem Himmel ist? Welches mag sein Maß sein? Welches mag das Land sein, wo das Licht (des Nachts) seine Wohnung hat?‘ (Hiob 38, 18—19). So also zweifelt er (sein Wissen) an über den unbewohnten Süden und die eisigen Berge des Nordens, hinter denen, wie ich annehme, die Sonne sich verbirgt. Denn vorher hatte Sophar, der Minäer, gesagt: ‚Lang ist das Maß der Erde‘ (Hiob 11, 9), als wäre er ein Wissender von dem Wohnort der Menschen.“

Die von dem Verfasser der „Weltanschau“ entwickelte Anschauung über das Gebirge im Norden stammt von Kosmas Indikopleustes („The Christian Topography of Cosmas Indicopleustes“, ed. by E. O. Winstedt, Cambridge, 1909, pp. 130—131 = 185 D and plate V), gegen den unser Autor sonst öfter polemisiert. Dagegen rührt die Ansicht über die Unbewohnbarkeit der verbrannten Zone nicht von Kosmas her, auch die Bibelzitate finden sich nicht bei diesem.

²⁰⁷ Vgl. SA, S. 5, Z. 2—4, und „Litterae Orientales“, a. a. O., S. 11.

Daß der Erdumfang 360 Grad hat, ist zwar ausgesprochen, aber in derart sklavischer Anlehnung an den griechischen Text des Ptolemaios, daß es nicht den Eindruck erweckt, als wäre der Inhalt des Satzes erfaßt worden. Längen- und Breitenangaben, in Graden ausgedrückt, finden wir wiederholt in der „Weltanschau“²⁰⁸, aber auch hier müssen wir uns fragen, ob denn der Verfasser immer verstanden, was er bei Pappos gelesen und dann — ohne Ansicht einer Karte — wiederholt hat.

Anders verhält es sich mit den Nachrichten über die Größe des Grades selbst. Die Tabelle des Ananias sagt uns, daß der Grad 500 Asparēz (Stadien) enthält; sie gibt uns somit das Resultat der Berechnung des Poseidonios-Marinos-Ptolemaios wieder. Die beiden Fassungen der „Weltanschau“ und die Wiener Hs. Nr. 115 haben, da ihre Tabellen von Ananias stammen, dieselbe Zahl und auch die Pariser Hs. ist darin, ebenso wie in der Berechnung des „Laufes“ der Sonne, von Ananias abhängig. Eine andere Angabe in Stadien über die Größe des Grades ist in unseren Quellen nicht vorhanden. Insbesondere

²⁰⁸ So z. B. bei den Angaben über die Westgrenze Spaniens (SA, S. 14, Z. 7—11 = SF, S. 16, Z. 4—8): Սահմանի յարեւմտից Ուլկանոսի առեալ յեփեսոսի մայրքն, որ կայ յառաջին մասին յերկայնութեան, յերեսունհեռութ մասին լայնութեան, մինչեւ ցճիւս մայրն որ կառն նեփոսն որ կայ ՚ի հիւսիս մասին երկայնութեանն:

„Im Westen wird es durch den Okeanos begrenzt, von Kap Hieron angefangen, das unter dem 1. Längengrad und 38° Breite liegt, bis zu dem anderen Kap, das Nerion genannt wird und unter 5° Länge liegt.“

Die Angabe für die Breite von Kap Nerion, die in der Übersetzung „Sowk'reans steht (SF, S. 16, Z. 8), „et dans le 46me de latitude“, findet sich im armenischen Text nicht. — Es ist zu beachten, daß die „Weltanschau“ bei den Koordinaten der beiden Vorgebirge keine Gradteile angibt, wie wir solche bei Ptolemaios finden, abgesehen davon, daß die Angabe „unter dem 1. Längengrad“ für Kap Hieron falsch ist (vgl. Pt. II, 5, 2: *Ἐσθὸν ἀποστήθιον* L 2' 30', B 45' 10'). Die Angabe „unter dem 1. Längengrad“ für Kap Hieron B 38' 15"; II, 6, 2: *Νέριον ἀποστήθιον* L 5' 15", B 45' 10"). Wahrscheinlich hat Pappos die genauen Ziffern B 38' 15"; II, 6, 2: *Νέριον ἀποστήθιον* L 5' 15", B 45' 10") noch gebracht. Der Verfasser der „Weltanschau“ hat dann die Bruchzahlen — wie er das auch sonst öfters tut — weggelassen. In der kürzeren Fassung der „Weltanschau“ fehlt der Absatz über beide Vorgebirge und ihre Positionen überhaupt (vgl. St-M, S. 334, Z. 8 f. und S. 335, Z. 7 f.; V, S. 593, Z. 21 f.). Da die in der längeren Fassung vorhandenen — übrigens stark entstellten — Gradangaben über Britannien, Gallien u. a. in der kürzeren Fassung ebenfalls fehlen, ist wohl überflüssig empfunden bzw. daktor derselben sie als überflüssig empfunden bzw. daß er sie weggelassen hat, weil er ihren Sinn nicht verstand.

dere ist der Betrag des Erdgrades nach Eratosthenes — also die Zahl 700 — nicht genannt, ebensowenig etwa die Zahl 666^{2/3}, die sich aus dem Berichte des Kleomedes ergibt, daß Poseidonios den Erdumfang auf 240.000 Stadien berechnet habe.

Die Größe des Stadion, das bei der Erdmessung Anwendung findet, ist von Ananias mit 107 (Doppel)schritten angegeben. Man muß aus dem Text schließen, daß nach der Meinung des Ananias dieses Stadion nur bei der Erdmessung gebräuchlich war, die eben „durch die Luft“, nicht wie die sonstigen Vermessungen längs der Erdoberfläche vorgenommen wird.

Die Umrechnung des Grades in Meilen, die wir in der „Weltanschau“, der Wiener Hs. Nr. 115 und der Pariser Hs. finden, müssen wir — wie schon gesagt — außer Betracht lassen, da sie wahrscheinlich nur die Auffassung eines Späteren, bestenfalls die einer anderen Tradition wiedergibt und außerdem zu der Angabe des Ananias — wie wir noch sehen werden — in direktem Widerspruche steht.

Die Frage, wie groß das Stadion gewesen, nach dem Ptolemaios bzw. Marinos gerechnet haben, ist von jeher für die Geschichte der Erdkunde von Bedeutung gewesen, nicht minder als die Frage nach dem Stadion des Eratosthenes. Denn eine bestimmte ziffernmäßige Antwort würde nicht bloß die Vorstellungen der Griechen über die Größe der Erde in das klare Licht uns vertrauter Maße rücken, sondern auch die Einzelheiten ihres Erdbildes ganz anders hervortreten lassen, indem sie vor allem dazu helfen würde, die zahlreichen Entfernungsangaben richtig zu deuten.

Bisher ist von fast allen Bearbeitern der „Geographie“, wie von den meisten Metrologen die Ansicht ausgesprochen worden, daß das Stadion des Ptolemaios (Marinos) das Achtelmeilenstadion von zirka 185 bis 186 Meter sei. So nimmt noch O. Cuntz in seinem Buche „Die Geographie des Ptolemaios“, Berlin 1923, S. 110 f., Stellung gegen die von O. Viedebantt und dem Verfasser dieser Abhandlung vertretene Ansicht,